

Az Öreg Graduál zenei műfajai

Folyóiratunk egyik előző számában (1986. 5—6 sz. 447—466.) megemlékeztünk az Öreg Graduál megjelenésének 350. évfordulójáról. Ennek kapcsán (a VII. pontban) bemutattuk a *Könyörülj rajtunk, Úr Isten* kezdetű adjutoria dallamvonalának alakulását és leírásának, rögzítésének fejlődését a Batthyány graduáltól (1556—1563) az 1969-es énekeskönyvünkig. Ugyanott — az énekelhetőség, illetőleg a felújítás lehetőségeit mérlegelve — a graduál értékes zenei anyagából Bárdos Kornél és Csomasz Tóth Kálmán átírásában tíz himnusz dallamát és első versszakát közöltük (*Az Atyának országából* ÖG 26, *Fénylik az nap fényességgel* ÖG 89, *Hallgass meg minket Úr Isten* ÖG 67, *Keresztyéneknek serege* ÖG 90, *Könyörögjünk az Istennek* ÖG 195, *Minden mi szenvedésinknek* ÖG 84, *Óh, áldott Atya Úr Isten* ÖG 197, *Óh te dicső Szentháromság* ÖG 148, *Teremtő Úr, kérünk téged* ÖG 51, *Úrnak végvacsorájára* ÖG 237.)¹ Az említett tanulmány IV. pontjában utaltunk a graduál zenei műfajainak lényegére is, táblázatban ~~töleg~~ *Miképpen kívánkozik az szarvas*).

Ezúttal a graduál zenei műfajait egy-egy *dallam* vagy *dallamrészlet* idézésével szeretnők bemutatni. Maguk az énekek a graduálban nem léven megszámozva, jelezzük a lapszámot, ahol az illető ének megtalálható. Mivel a *Könyörülj rajtunk, Úr Isten* kezdetű adjutoria korábbi közlésünkben a graduálban lévő rögzítés formájában szerepel, itt mai hangjegyírással ismétlődik. A műfajok teljességének kedvéért beiktattunk egy további himnuszt (*Új világosság jelenék*). Ez a szempont indokolja egy nem saját dallammal énekelt precanticulum (*Ez esztendőt megáldjad*), s egy ún. tonusszal intonált zsoltár bevonását is (*Mint a szép híves patakra*, illetőleg *Miképpen kívánkozik az szarvas*.)

Megjegyezzük, hogy az egyes műfajok *elnevezése* részben a latin nyelvből magyarosodott (antifóna, himnusz, lamentáció, litánia, oráció, passió), másik csoportja a latin alakot tartotta meg (adjutoria, benedictio, canticum, introitus, invitorium, kyrie, precanticulum, psalmus, symbolum, versiculus); egyesek pedig úgy is, így is elfordulnak (prosa/próza, responsorium/responzorium) a benedictio az áldás fogalomkörét is betölti, a zsoltár pedig — mint ismeretes — a psalmus megfelelője.² Az Öreg Graduálban egyébként a latin elnevezések olvashatók.

Ezek után vegyük sorra az Öreg Graduál zenei műfajait:

1. ADJUTORIA: *Könyörülj rajtunk, Úr Isten* (ÖG 1) — az eredetiben a tenor-kulcs lecsúszott, ezért tettük zárójelbe a lezáró hangjegyet. Mindössze még egy ide sorolható ének található (*Siess Uram*).

2. ANTIFÓNA: *Ha te meg nem tartasz* (ÖG 210). Az Öreg Graduál még utal a latin forrásra (Nisi tu Domine tuerabis nos). Amint a dallamtáblázatból is látható, a XVI. század közepe óta ismert ez az egyházi énekünk. Az Öreg Graduál közvetlen forrása Huszár Gál énekeskönyve lehetett (a harmadik sor első két szótagjára eső hangok kivételével a dal-

lam teljesen azonos). Az 1744-es énekeskönyv az első két sorban visszakanyarodik a Batthyány-graduálhoz. Az 1838-as énekeskönyv első két sora a Batthyány-graduál, Huszár Gál énekeskönyve és az Öreg Graduál kompilációja, majd bővített ismétléssel alakítja a két utolsó sort. Ez a változat került be ritmikai módosításokkal az 1923-as, illetőleg az 1969-es énekeskönyvünkbe. Ez utóbbiban az ének után 1700-as évszám olvasható. Mint látható, a latin antifónában gyökerező énekünk jóval régebbi (az egységes kottakép kedvéért három forrás — 1574, 1636, 1744 — hangjegyértékeit átírtuk: a semibrevist negyednek, a minimát nyolcadnak).

3. BENEDICTIO: *Aldjuk és felmagasztaljuk* (ÖG 225) — a második versszaknál kiírt dallam (igen) kis eltéréseket mutat az itt közölt elsőhöz képest.

4. CANTICUM: *Hatalmas Úr Isten* (ÖG 223b) — egyetlen dallammal rögzített canticum, a másikinál (*Uram bocsásd már el*) csak a vonalrendszer található.

5. HIMNUSZ: *Új világosság jelenék* (ÖG 1) — Bárdos Kornél és Csomasz Tóth Kálmán átírása. Eredetije latin himnusz: *Laudetur mater Ecclesia*.³ Az 1774-es énekeskönyvből már elmaradtak a melizmák.

6. INTROITUS: *Tehozzád emelem én szemeimet* (ÖG 8) — Bartalus István átírása (a forrásnak megfelelően megnyújtottuk a kezdőhangot, zárójelbe tettük az előjegyzést, a ritmusértékek csoportosítását — a melizmákat — gerendával kapcsoltuk, hogy egységes legyen a kottakép).

7. INVITATORUM: *Az mi Urunk Istenünk* (ÖG 35) — részlet.

8. KYRIE (puerorum): *Irgalmazz nekünk, Úr Isten* (ÖG 271) — a terjedelmesebbnek részlete; a graduálban szintén egyetlen példa képviseli e műfajt.

9. LAMENTÁCIÓ: *Minek utána zsidóság Babilóniának fogságában* (ÖG 249) — a jellegzetesen recitativikus dallamnak csak részlete.

10. LITÁNIA: *Téged Isten, dicsérünk* (ÖG 159) — litania maiorként említi a graduál. A terjedelmes darab első versszakát közöljük, a 10., 23. és 24. versszakot Szendrei Janka közölte.⁴

11. ORÁCIO: *Jeremiás prófétának imádsága* (ÖG 265) — részlet.

12. PASSIO: a) *Az mi Urunk Jézus Krisztusnak kénszenvedésit* ... (ÖG 324) — a második (tehát a négy evangélista nyomán Geleji Katona István összeállította) passió kezdete. b) *Eli, eli* ... — gazdag ornamentikája miatt iktattuk be az első passiónak ez a részletét — Bárdos Kornél átírásában.⁵

Megjegyezzük, hogy az Öreg Graduálban az első passió első két lapján (273—274) — az előtte lévő anyaggal ellentétben — ötvonalas rendszert alkalmazott a kántor, a következő lapon már visszatér a négyvonalasra. A Geleji-passiót viszont mindvégig ötvonalas rendszerre kottázta a másoló (324—442. 1.).

13. PRECANTIUNCULA: *Ez esztendőt megáldjad* (ÖG 267b) — a graduál csak szövegét tartalmazza, dallamutalás nélkül. A szöveg a Batthyány graduálból/kódexből került át az Öreg Graduálba. Valószínűleg ezért tulajdonították tévesen Geleji Katona Istvánnak (így szerepel még az 1969-es énekeskönyvben is). A régi énekeskönyvekben „kiskarácsonyi” énekként sorozták be az ünnepiek közé; ez az énekcsoport 1806-tól maradt ki. A graduálbeli és a mai szöveg közötti különbség (bő zsírral helyett bőséggel) először a Seprődi János szerkesztette 1908-as éne-

keskönyvünkben tűnt fel.⁶ Dallamáról a XVIII. század előtti időből nem tudunk. A legrégebbi nyomok Tranosciusig (Jiří Trnovský) humanista óda-gyűjteményéig (1629) nyúlnak vissza, így a dallam lehet cseh vagy szlovák eredetű is.⁷ Mai ismereteink szerint az 1744-es énekeskönyvünkben jelenik meg a dallam először — az első sor ékítése nélkül, más ritmussal, mint a mai (156. sz.), s ez voltaképpen reformációkori dallam és szöveg rögzítése. Az első sor ékesítése, a kéthangú díszítés az 1774-es énekeskönyvben tűnik fel, a harmadik sorban hasonló fordulattal (40. sz.). Az 1838-as énekeskönyvben eltérő ritmussal ugyan, de a mai dallammal találkozunk (67. sz.). A többi forrástól kis mértékben eltérő dallamenetet mindössze az 1774-es énekeskönyvbéli melódia mutat (felfelé ugró kvárt a második sorban, ereszkedő helyett emelkedő kezdettel a dallam második felében — halmok áhítozódnak, továbbá néhány hangköz- és ritmuskülönbség). Szöveg és dallam eléggé közismert lévén, a folytatásról lemondtunk.

14. PROSA: *Szent az Atya Isten, mineneknek teremtője* (ÖG 152) — jellegzetesen recitativikus (ének-beszédre emlékeztető) töredék.

15. RESPONSORIUM: *Jézus Krisztus, ki érettünk jövél* (ÖG 223).

16. SIMBOLUM: *Mi hiszünk mind egy Istenben* (ÖG 164) — az Apostoli hitvallás első gondolatának töredéke.

17. VERSICULUS: *Megjelenté az Úr Isten* (ÖG 25) — hármastagolású dallam.

18. ZSOLTÁR: *Miképpen kívánkozik az szarvas ...* (ÖG 58b). A graduálban nem található utalás a tonusra, így nem dönthető el egyértelműen, hogy melyikre énekelték (melyiket javasolta a graduál szerkesztője) a kilenc zsoltár-tonus közül. Tekintettel a graduál erőteljes gregorián-alapjára, a *Liber Usualis*ban lévő egyik tonust iktattuk az 1607-ben nyomtatásban megjelent genfi zsoltárdallam mellé.⁸ Ennek a genfi zsoltárdallamnak Papp Géza 14 változatát közli, s ezek közül csak kettő moll (eol) jellegű, a többi dúr (ion).⁹ A genfi dallam folytatását elhagytuk, mivel példánkban lezárul a Károli-fordítás első szakasza (ez egy zsoltár-versszaknak felel meg, ellentétben a Szenczi-félével, melyben két-két zsoltár-versszak kapcsolódik egy-egy genfi dallamhoz).

*

A műfajokban és az itt közölt énekekben való tájékozódás-vissza-keresés megkönnyítésére következzenek alább az egyes műfajokat képviselő énekek kezdősorának ábécérendje:

Aldjuk és felmagasztaljuk (benedictio, ÖG 225 — 3. sz.)

A mi Urunk Istenünk (invitatorium, ÖG 35 — 7. sz.)

Az mi Urunk Jézus Krisztusnak kénszenvedését (passió, ÖG 324 — 12a sz.)

Eli, eli lama sabachtani (passió, ÖG 315 — 12b sz.)

Ez esztendőt megáldjad (precantiuncula, ÖG 267b — 13ab sz.)

Hatalmas Úr Isten (canticum, ÖG 223b — 4. sz.)

Ha te meg nem tartasz (antifóna, ÖG 210 — 2abcdef sz.)

Irgalmaz nekünk Úr Isten (kyrie, ÖG 271 — 8. sz.)

Jeremiás prófétának imádsága (oráció, ÖG 265 — 11. sz.)

Jézus Krisztus, ki érettünk jövél (responsorium, ÖG 223 — 15. sz.)

Könyörülj rajtunk, Úr Isten (adjutoria, ÖG 1 — 1. sz.)

Megjelenté az Úr Isten (versiculus, ÖG 25 — 17. sz.)

- Mi hiszünk mind egy Istenben (simbolum, ÖG 164 — 16. sz.)
 Miképpen kívánkozik az szarvas (zoltár, ÖG 586 — 18 b sz.)
 Minek utána zsidóság Babilóniának fogságában (lamentáció ÖG 249 — 9. sz.)
 Mint a szép híves patakra (zoltár, PsU XLII. — 18c sz.)
 Quemadmodum desiderat cervus (LU 930 — 18a sz.)
 Szent az Atya Isten, mindeneknek teremtője (prosa, ÖG 152 — 14. sz.)
 Téged Isten, dicsérünk (litánia, ÖG 159 — 10. sz.)
 Tehozzád emelem én szemeimet (introitus, ÖG 8 — 6. sz.)
 Új világosság jelenék (himnusz, ÖG 1 — 5. sz.)

JEGYZETEK

- ¹ Bárdos Kornél — Csomasz Tóth Kálmán: *A magyar protestáns graduálok himnuszai* = Népzene és zenetörténet. Szerk. Vargyas Lajos. III. Bp. 134—256.
² Székely András (szerk.): *Terminorum musicae index septem linguis redactus*. Bp. 1978.
³ Bárdos—Csomasz Tóth: *i. m.* 150. 1. 12. sz., valamint Rajeczky Benjamin: *Melodiarium hungariae medii aevii*. I, Bp. 1956. 16. 42. sz.
⁴ Szendrei Janka: *Első hangjegyes népénkünk* = Népzene és zenetörténet III. 115.
⁵ Bárdos Kornél: *Volksartige Variierungstechnik in den ungarischen Passionen* (15. bis 18. Jahrhundert). Bp. 1975. *Musicologia Hungarica* 5. 214. l.
⁶ Imre Lajos: *Egyházi énekeskönyvünk* = *RefSz.* 1976. 5—6. sz. 410.
⁷ Csomasz Tóth Kálmán: *A XVI. század dallamai*. Régi Magyar Dallamok Tára I. Bp. 1958. 446. l. 176. sz.
⁸ *Liber Usualis*... 1934. 930. l. 41. psalmus, illetőleg Szenczi Molnár Albert: *Psalterium Ungaricum*. Herborn, 1607. 42. zoltár.
⁹ Papp Géza: *Le psautier de Genève*... = *Studia Musicologica*, 1967. 3—4. sz. 293.

KOTTÁK

1. Könyörülj rajtunk (ÖG 1)

Kö-nyö-rülj raj-tunk Úr Is-ten,
 (b)
 és hall-gasd meg az mi i - mád - sá-gin - kat.

2. Ha te meg nem tartasz (ÖG 210)

Ba 1550 k
 HG 1574

ÖG
 1636
 Ha te meg nem tartasz, U-ram Is - ten. Hi - á - ba vi - gyáz - nak a mi sze - me - ink
 1744
 1838
 1969

3. Áldjuk és felmagasztaljuk (ÖG 225)

Áld - juk és fel - ma - gasz - tal - juk az Krisztus által az
 A - tyo Is - tent az ő orszá - gának di - cső - sé - gé - ben

4. Hatalmas Úristen (ÖG 223 b.)

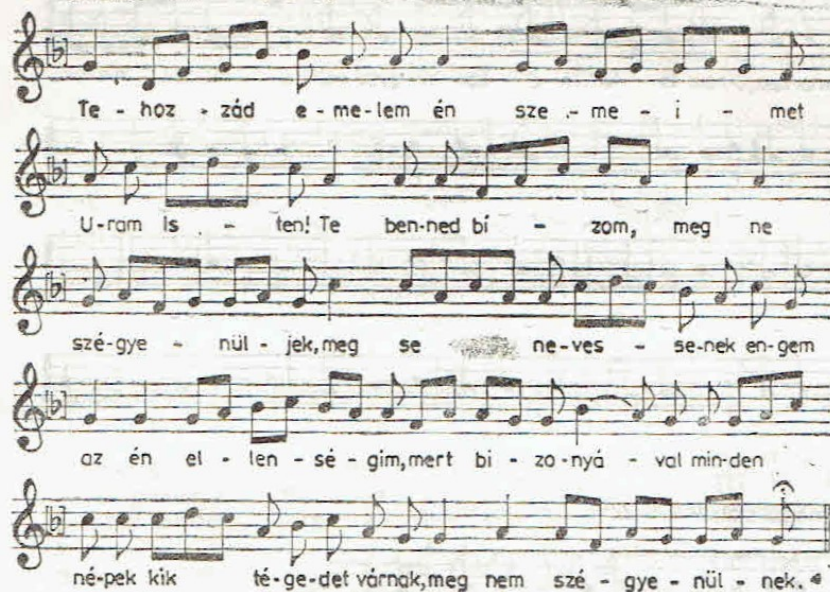
Ho - tal - mas Úr - is - ten, ki - ben sem - mi
 vál - to - zás nin - csen, hall - gass min - ket ko - nyor - gé - sünk - ben,
 te - kínts re - ánk ily nagy szük - sé - günkben.

5. Új világosság (ÖG 1)

Új vi - lá - gos - ság je - le - nek, Ré - gi té - vely - gés
 csende - se - dek, Is - ten i - gé - je je - le - nek,
 Ú - jo - nan ne - künk a - do - tek

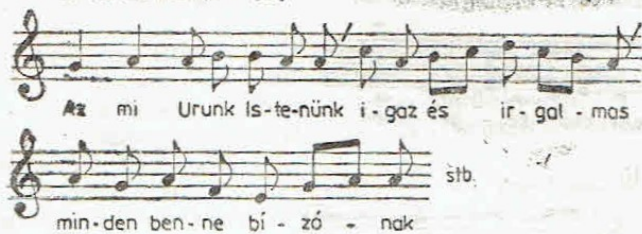

6. Tehozzád emelem (ÖG 8)

Te - hoz - zád e - me - lem én sze - me - i - met
U - ram Is - ten! Te ben - ned bí - zom, meg ne
szé - gye - nül - jek, meg se ne - ves - se - nek en - gem
az én el - len - sé - gim, mert bi - zo - nyá - val min - den
né - pek kik té - ge - det várnak, meg nem szé - gye - nül - nek.

7. Az mi Urunk (ÖG 35)

Az mi Urunk Is - te - nünk i - gaz és ir - gal - mas
stb.
min - den ben - ne bí - zó - nak

8. Irgalmazz nekünk (ÖG 271)

stb.
Ir - gal - mazz nekünk Úr - is - ten, Krisz - tus ir - galmazz mi né - künk...

9. Minek utána (ÖG 249)

Mi - nek u - tá - na zsi - dó - ság Ba - bi - ló - ni - á - nak fog - sa - gó - ban vi - te - ték és
stb.
Je - ru - zsálem el - ha - gya - tik, Je - re - mi - ás pró - fé - ta le - ü - le sír - ván

10. Téged Isten, dicsérünk (ÖG 159)

stb.
Té - ged Is - ten, di - csé - rünk, Té - ged Úr - nak - val - lunk

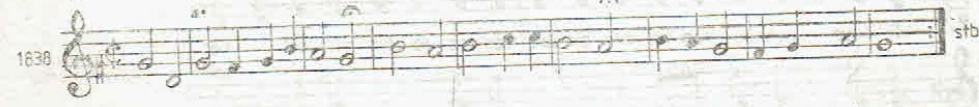
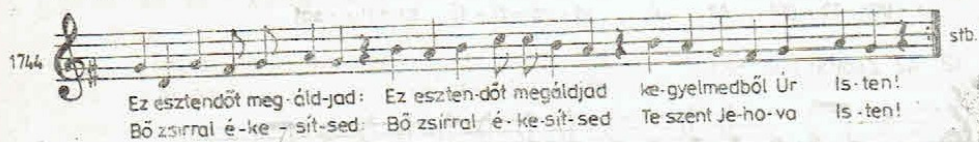
11. Jeremiás profétának (ÖG 265)

12. Az mi Urunk Jézus Krisztusnak (ÖG 324, 315)

13 Ez esztendőt megáldjad (ÖG 267 b)

14 Szent az Atyaisten (ÖG 152)

15 Jézus Krisztus (ÖG 223)

Jé - zus Krisztus ki é - ret-tünk jö - vét

az föld-re, Ir - gal - mazz mi né - künk

16. Mi hiszünk mind (ÖG 164)

Mi hiszünk mind egy Is - ten - ben, mennynek,

földnek és az ben - ne va - lók - nak te - rem - tő - je - ben. stb.

17 Megjelenté (ÖG 25)

Meg - je - len - té az Úr Is - ten Az ő id - ve - zít - ő Krisztusát,

Min - den né - pek - nek e - lőt - te meg - je - len - té az ő

i - gaz - sá - gát: Az ő id - ve - zít - ő Krisztu - sát.

18 42 Zsoltár (OG 58 b)

LU
930

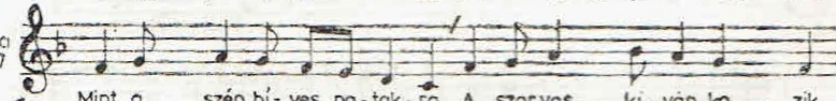
Que - mad - mo - dum de - si - de - rat cer -vus ad fon - tes a - qua - rum

ÖG

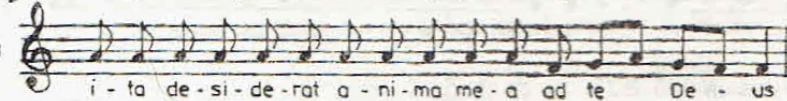
Mi - kép - pen kí - ván - ko - zik az szar - vas az fo - lyó - vi - zek - re

Szenci
1607

Mint a szép hí - ves pa - tak - ra A szar - vas kí - ván - ko - zik,

LU

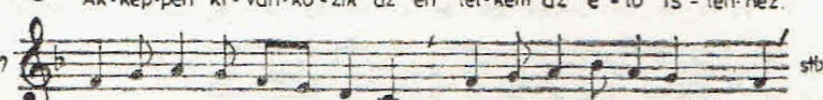
i - ta de - si - de - rat a - ni - ma me - a ad te De - us

ÖG

Ak - kép - pen kí - ván - ko - zik az én lel - kem az é - lő Is - ten - hez.

1607

Lelkem úgy ó - hajt u - ram - ra És hoz - zád fo - hászko - dik. stb.

Református Szemle

1989 • MÁRCIUS—ÁPRILIS

2 • SZÁM

LXXXII • ÉVFOLYAM

TANULMÁNYOK

PAP GÉZA: ... És éltek és uralkodtak a Krisztussal ezer esztendeig 144
BENKÓ ANDRAS: Az Öreg Graduál zenei műfajai . . . . í 162

159-166

IGEHIRDETÉS

Igehirdetési terv az 1989—1990. egyházi évre. Összeállította Nagy László, a
vázlatokat református és evangélikus lelkészek dolgozták ki 170

KÖNYVEK — FOLYÓIRATOK

Képek: dr. Dávid László segesvári lelkész rajzai

REFORMÁTUS SZEMLE

Kiadja a Kolozsvári Református Egyházkerület Igazgatótanácsa

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Elnök: D. Nagy Gyula püspök, alelnökök: D. Szedressy Pál püspök és Zsigmond Jó-
zsef vikárius. Szerkesztők: dr. Csiha Kálmán, dr. Csutak Csaba, dr. Dávid László,
Kiss Béla, dr. Kozma Zsolt, Nógrádi Béla, Székely Károly, Z. Albu Zoltán. Szer-
kesztőségi titkár: Kováts Gyula.

FELELŐS SZERKESZTŐ: Dr. Gálfy Zoltán

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 3400 Cluj-Napoca, str. 23 August 51. Telefon 1 24 53.
Bankszámla 45 10 2 32 2